

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО СПРЯМОВАНИХ ПОТРЕБ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті розкрито проблему розвитку соціально спрямованих потреб особистості у юнацькому віці. Представлено результати емпіричного дослідження потребової сфери юнацтва.

Ключові слова: потреби особистості, соціальноспрямовані потреби.

Перехід до ринкової економіки та розвиток демократичного суспільства суттєво змінили не тільки ідеали та цінності юнацтва, а разом з тим і більш фундаментальні складові особистості – потреби. Радикальні соціально-економічні та політичні процеси в Україні накладають суттєвий відбиток на ієрархію потреб сучасної людини та вимагають нових умов та способів їх задоволення. Тому вивчення ієрархії потреб нового покоління – є актуальним питанням психологічної науки.

У період соціалістичного устрою нашої держави питання розвитку потреб широко досліджувалось з позиції соціалізму. У всіх працях того часу підкреслювалось, що звеличення людських потреб через механізм розвитку здібностей людини вирішальною мірою залежить від соціальних умов. Тільки поєднання праці з культурою є основою істинного звеличення потреб людини. Наголос ставився на розвиток таких соціально спрямованих потреб, як потреба у схваленні, визнанні, досягненні. Для людини того часу домінуючими виступали прагнення заслужити людську повагу, бути потрібним суспільству, досягти високих результатів у праці. На сучасному етапі розвитку українського суспільства, як показують наші дослідження (...), ці потреби також постають на перші позиції. Проте в сучасних умовах, по-перше, особливого значення набуває не просто задоволення окремих потреб, а їх комплексне, різнобічне задоволення. А, по-друге, сучасні соціально-економічні умови висувають нові вимоги щодо задоволення соціально-спрямованих потреб. Сфера потреб піддається посиленому впливу науково-технічного прогресу, який, з одного боку, сприяє покращенню матеріальних та культурних умов життя, а з іншого – породжує нові, більш високі потреби, підвищує ступінь їх задоволення, змінює саму форму та способи задоволення потреб. Тому сучасним юнакам і дівчатам доводиться не тільки усвідомлювати свої нові потреби, а й задовольняти їх соціально прийнятними способами, за умови надшвидкого прогресу і суспільстві, що майже завжди викликає ускладнення.

Юнацький вік є важливим періодом становлення зрілої особистості, визначальним для реалізації потенційних можливостей людини. У цей час відбувається засвоєння соціальних норм, професійне самовизначення, починається активна самореалізація, формування життєвої позиції та конструктивних стратегій задоволення соціально спрямованих потреб. Одночасно відбувається розвиток потреб, змінюється коло об'єктів, які можуть їх задовольнити, збагачуються самі потреби. Зокрема, у період ранньої юності в особистості актуалізується ряд нових соціально спрямованих потреб, однак молоді люди: а) не усвідомлюють новоявлені загострені потреби; б) не можуть визначити предмет потреби (тобто потреба, яка є в наявності, все ж не може перейти в мотив і цілеспрямовану діяльність, не маючи предмета); в) не знають, яким чином їх задовольнити, тому що не володіють навичками задоволення цих потреб.

У цьому контексті становлення здорової особистості потребує перегляду ієрархія потреб у юнацькому віці та способів їх задоволення, а також уміння ефективно аналізувати соціально спрямовані потреби та задовольняти їх адекватними, соціально прийнятними способами. У період зміни навколишнього середовища змінюються об'єкти, що можуть служити задоволенню потреб людини. Тобто колишні потреби можуть набувати нового предметного змісту та задовольнятися новими способами. Також поряд з цією зміною відбувається і зміна самих потреб. В умовах прогресивного розвитку потреби збагачуються і розвиваються.

Мета статті полягає в теоретичному аналізі сутності механізму формування соціально спрямованих потреб особистості.

Метою нашого емпіричного дослідження було виявлення ієрархії основних потреб особистості, визначення ступеню їх вираженості та вивчення динаміки розвитку потреб у юнацькому віці. Дослідження проводилось серед студентів факультету Початкового навчання та факультету Практичної психології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського. Досліджуваними були 150 студентів 1-го, 2-го, 3-го, 4-го курсів та магістранти віком від 17 до 25 років.

Нами були використані "Методика діагностики ступеню задоволення основних потреб" спрямована на виявлення п'яти основних потреб, що, на думку автора методики, включають: Матеріальні потреби (Мт), Потреби у безпеці (Бз), Соціальні (міжособистісні) потреби (Мж), Потреби у визнанні (Пр), Потреби в самовираженні (См). Методика "Оцінка потреби у схваленні", що дозволяє визначити непрямую міру потреби людини у схваленні інших людей. Чим вищою є ця потреба, тим більше поведінка випробуваного відповідає схвалюваним зразкам. За результатами методики визначається високий, низький або середній рівень потреби у схвалення (Од). Методика "Потреба у спілкуванні", що дозволяє визначити міру потреби в спілкуванні у балах (Об).

Таблиця 1

*Специфіка вираженості досліджуваних показників у осіб з домінуванням
соціально спрямованих потреб особистості*

Мт	х	3	18,42	29,16	19,68	16,79	19,68	14,63	8,79	20,63
	t	4	0,67	9,28**	3,05**	6,52**	0,35	6,17**	1,63	1,52
Мж	х	5	17,94	14,39	15,72	28,89	19,17	24,56	10,72	22,67

Бз	x	6	18,63	17,88	28,75	20,88	18,00	14,25	10,63	22,13
	t	7	0,65	1,22	7,81**	4,16**	1,19	3,03**	0,05	0,31
Мж	x	8	17,94	14,39	15,72	28,89	19,17	24,56	10,72	22,67
Пр	x	9	19,72	20,44	19,89	14,11	28,94	18,50	6,22	19,22
	t	10	2,45*	4,05**	2,34*	7,66**	9,88**	3,28**	3,99**	2,37*
Мж	x	11	17,94	14,39	15,72	28,89	19,17	24,56	10,72	22,67
См	x	12	18,47	15,44	16,71	19,21	21,35	30,59	9,91	21,21
	t	13	1,10	0,69	0,73	6,84**	2,18*	4,50**	0,81	1,36

Примітки: 1. x – середнє значення показника у групі випробуваних;
t – значення t- критерію Стюдента.
2.* – відмінності статистично достовірні на рівні $p < 0,05$;
** – відмінності статистично достовірні на рівні $p < 0,01$.

У досліджуваних студентів 1-го курсу найвищі середні значення мають потреби у *самовираженні* та *міжособистісній* потребі (що включають у себе, зокрема, потребу в спілкуванні). Обидві ці категорії потреб, за прийнятою нами класифікацією, відносяться до соціально спрямованих. З'ясовано, що в студентів у цей період актуалізується потреба до реалізації власного потенціалу та міжособистісних контактів (потреба належати до соціальних груп, потреба консолідації тощо) з високими показниками потреби у спілкуванні. А нове середовище, як було зазначено раніше, може диктувати особистості нові правила задоволення соціально спрямованих потреб, які не завжди усвідомлюються особистістю. Тому в цей період доцільним було б звернути увагу студентів на способи реалізації актуальних для них потреб (наприклад, через захоплення значущою роботою, тощо).

Також найвищі показники вираженості міжособистісних потреб показали студенти 4-го курсу. Зростання актуальності цієї потреби, на нашу думку, викликане не потребою в спілкуванні (на відміну від результатів першокурсників, показники її невисокі), а більше потребою у любові і прихильності. У студентів 3-го, 4-го та 5-го курсів домінуючою починає виступати потреба у визнанні. Це потреба у високій оцінці самого себе, повазі оточуючих. Отже, актуальним для студентів старших курсів є створення таких умов, за яких існує можливість задовольнити обидва боки цієї потреби: набути "досягнень" для відчуття власної сили, компетентності та одночасно отримати повагу оточення (набуття статусу, визнання, слави).

За результатами нашого дослідження, потреби у безпеці мають різну вираженість у студентів різних курсів. Ці потреби можуть домінувати в особистості, у такому разі поведінка людини спрямована на досягнення безпеки. Збільшення рівня потреби у безпеці ми помічаємо у студентів 1-го і 2-го курсів, що, на нашу думку, пов'язано зі вступом до нового середовища, зміною оточення та структури навчальної діяльності. Проте даний вид потреб не домінує за середніми показниками у досліджуваних студентів з 1-го по 5-й курс.

Важливим є усвідомлення об'єктом своїх потреб з метою регуляції пов'язаної з ними поведінки. Адже при виході на домінуючі позиції нових потреб вони не завжди усвідомлюються суб'єктом. При цьому характерне відчуття тривожності, неможливості задоволення потреб, що породжують нав'язливі пошуки реалізації бажань. Оскільки ці нові потреби недостатньо відображені у свідомості людини, вона не може знайти оптимальних способів їх задоволення. У такому випадку задоволення потреби відбувається безсистемно, першими ліпшими засобами.

Результати досліджень показали, що потреби, які в певний визначений момент життя менш важливі, займають, відповідно, нижчі позиції. Перші місця в ієрархії потреб займають найвірогідніше ті з них, які є найбільш значущими і які можуть бути задоволені найкращим чином на даному віковому етапі.

Знання про актуальні соціально спрямовані потреби певних вікових категорій дозволять нам зорієнтувати особистість та озброїти її знаннями про засоби задоволення саме тих потреб, які нагально цього потребують. Тому важливим нам видається розуміння ієрархії та динаміки вікового розвитку потреб людини.

Усе розмаїття соціальних потреб людини можна розділити з певною мірою умовності на дві великі групи, позначивши їх як потреби "для себе" і потреби "для інших". Зазначимо, що потреби "для себе" немає сенсу протиставляти потребам "для інших" не тільки тому що вони об'єктивно існують, а і тому, що кожна з них несе свою соціально корисну функцію. Так, потреба "для себе" породжує почуття власної гідності, незалежності від суджень, самостійності думки. Тільки неспроможність заслужити любов і визнання навколишніх, здійснивши дещо корисне, перетворює орієнтованого на себе егоїста на некрофіла, за термінологією Е.Фромма, який намагається привернути до себе увагу будь-якою ціною, у тому числі явно деструктивними діями. Потреба "для інших" робить людину здатною до співчуття і співпраці [3].

Як ми вже зазначали у попередніх публікаціях, важливу роль у вивченні гнучкої та динамічної системи потреб має вивчення перехідних етапів і кризових періодів розвитку особистості. Для більшості теоретиків характерний психосоціальний підхід до розгляду критичної ситуації розвитку. При цьому одна з протиборчих сил розташована в людині, а інша – в соціумі, тобто виникає система "індивід-соціум". За обов'язкової наявності перехідних періодів. Теорії, які вивчають особистість у безперервному конфлікті, не розкривають суттєві особливості розвитку. Для теоретиків такого підходу не характерне вирішення питань періодизації та моделювання розвитку дорослої особи. Більш цікавими видаються підходи, відповідні пунктирному розвитку особистості (К. Мюррей, Е. Еріксон, Г. Салліван), в яких допускається наявність як конфліктних, так і безконфліктних періодів у розвитку особистості.

К. Мюррей підкреслює, що в безконфліктний період розвитку вчинки особистості відображають ті потреби, які не йдуть в розріз із життям у суспільстві. У цей період особистість планує і здійснює поведінку за рахунок раціонального мислення і точного сприйняття. Тобто, у теорії К.Мюррея в перехідні періоди наростає напруга деякої потреби. У

стабільні періоди розвитку спостерігається насичення потреби і ослаблення її напруги [2].

За результатами нашого дослідження, високий рівень протягом всього періоду навчання має потреба у спілкуванні. На нашу думку, потреба у спілкуванні (одна з основних соціально спрямованих потреб) загострюється тоді, коли очікувана індивідом частота та емоційний тон соціальних контактів відрізняється від реального стану контактів між ним та іншими індивідами в групі. Тобто, потреба активізується тоді, коли соціальна дистанція між ним та групою або окремою людиною більша, ніж він того бажає. Також до провокуючих факторів відносяться: недружнє оточення – у такому випадку провокуючий фактор має негативне забарвлення, або союзний об'єкт – позитивне забарвлення.

Задоволення потреби у спілкуванні, наприклад, слугує вагомим фактором об'єднання людей, збільшення ефективності їх сумісної діяльності. Доброзичливість контактів у групі піднімають взаємодію людей на високий рівень продуктивності. Спілкування – це вірний показник морального здоров'я колективу. Потрібно виробляти і закріплювати еталони стосунків та правила спілкування, які відповідали б глибоко гуманістичній сутності сучасного світу. Адже всі види спілкування людей формуються і розвиваються в системі суспільних відносин.

Потреба у спілкуванні відіграє значну роль у характеристиці поведінки людини, впливає на рівень навчальних досягнень, тощо. Тому інтерес представляє дослідження потреби у спілкуванні, адже знання про неї дозволять направити розвиток цієї потреби в певному, соціально корисному руслі. Проблеми дослідження потреби у спілкуванні було присвячено багато вітчизняних та зарубіжних досліджень у минулому столітті, проте на сучасному етапі розвитку суспільства потреба у спілкуванні, її форми та способи задоволення системно не досліджуються, а також набуті раніше знання з цієї проблематики не застосовуються системно практикуючими психологами та у виховній практиці. Можливо, через застаріння методичних рекомендацій, заснованих на дослідженнях минулих років. Важливим є дослідження сучасної потреби у спілкуванні, її розвитку в онтогенезі, форм її прояву та засобів задоволення, актуальних наявній соціально-економічній ситуації у країні та світі.

Окрім важливого значення застосування знань про актуальні потреби особистості для профілактики кризових явищ у різних вікових категоріях (що ми описували у попередніх публікаціях) [2], знання умов та механізмів впливу на потребову сферу, дасть можливість використовувати соціально-спрямовані потреби на користь ефективного керування навчальним процесом та дієвого впливу на особистість студента в плані виховання та навчання.

На думку визначних теоретиків-розробників поняття Потреба, розвиток техніки задоволення потреб виказує вплив на розвиток потреби. А також задоволення потреби викликає ріст, посилення потреби, у той час як незадоволення її затримують розвиток цієї потреби (К. Маркс, А.М. Леонт'єв). Тобто ми маємо можливість цілеспрямованого впливу на формування погребової сфери особистості через техніку (засоби, предмети) задоволення потреб. Це положення є базовим у нашому дослідженні і стало основою для подальшої розробки методичних рекомендацій щодо формування соціально спрямованих потреб особистості. З висновків П.В. Симонова: "Особистість – динамічна система, оскільки ієрархія вітальних, соціальних та ідеальних потреб може перебудовуватися протягом життя даної людини. В сутності саме формування певного набору і ієрархії потреб, відповідних до ціннісних орієнтацій соціуму, є метою будь-якого виховання. Ця мета досягається двома шляхами: 1) безпосереднім впливом на свідомість і підсвідомість суб'єкта через імітаційне відтворення поведінкових еталонів 2) через озброєння суб'єкта соціально цінними способами і засобами задоволення його потреб" [3].

За таких умов очевидна необхідність та актуальність просвітницької роботи з юнаками та дівчатами також у напрямку ознайомлення їх з раціональними способами реалізації потреб. Основними напрямками такої роботи є активне навчання, з використанням групових та індивідуальних завдань, дискусій щодо способів задоволення соціально спрямованих потреб. На меті така робота має усвідомлення суб'єктом власних потреб з метою регуляції пов'язаної з ними поведінки.

У практично-педагогічній діяльності по формуванню розумних потреб вага повинна спрямовуватися на налаштування механізму засвоєння особистістю цілей та інтересів суспільства, на урахування індивідуальних нахилів людини, на прищеплення йому трудового способу існування. Внутрішня "морфологія", налаштування людини на вироблення культури розумного споживання тим більш сприятливі, чим більше сприяють цьому умови праці та побуту, середовища та мікросередовища [1].

Теоретичний аналіз сутності механізму розвитку соціально спрямованих потреб дав нам можливість визначити доцільність застосування психолого-педагогічних заходів, щодо цілеспрямованого розвитку цих потреб, озброєння особистості соціально прийнятними способами їх задоволення. А також окреслив перспективу подальшого дослідження соціально спрямованих потреб юнацтва та розробки психокорекційних методик, спрямованих на діагностику потреб особистості та корекцію способів їх задоволення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Камынин И.И. Потребности – побудительная сила активности личности / И.И. Камынин, Ю.С. Борцов // Сборник Актуальные проблемы формирования потребностей личности: Межвузовский сборник научных трудов. – Ростов н/Д: РГПИ, 1984. – 96 с.
2. Майданюк О.О. Развитие социально направленных потреб как кризисный чинник у юнацькому віці / О.О. Майданюк // Актуальні проблеми особистості: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості / за ред. С.Д. Максименко, М.В. Папучі. – Київ, 2011. – Том 11. – Вип. 4. – Ч.2. – 308 с.
3. Симонов П.В. Избранные труды: В 2 т. / П.В. Симонов; [Отв. ред. И.А. Шевелев]; Ин-т высшей нервной деятельности и нейрофизиологии. – М.: Наука, 2004. – Т. 1: Мозг: эмоции, потребности, поведение. – 2004. – 437 с.

Подано до редакції 18.11.11
